

Osmanlı Haremi'ne dört farklı bakış

Tarih yazımı, tarihçinin tarihsel kaynaklar ile iletişimi neticesinde geçmişteki olayları anlatımıdır. Bu anlatım, nesnel unsurlar ile birlikte öznel unsurlar da barındırabilmektedir. Her şeyden önce tarihçi kaynaklarını seçerken, yorumlarken ve sınıflandırırken büyük ölçüde öznel davranmaktadır. Bu kaynaklara dayanarak olayları tek tek tespit etmekte ve onları birbirine bağlayarak bir hikâye oluşturmaktadır. Olayların ne şekilde birbirine bağlanacağını da büyük ölçüde tarihçinin tercihleri belirlemektedir. Tespit ettiği olaylardan bazılarını önemli bularak vurgulamakta, bazılarını ise önemsiz bularak geçiştirmektedir. Bu tercihler hikâyenin sonucunu belirlemekte, dolayısıyla aynı olaylar dizisini anlatan tarihçilerin hikâyeleri birbirinden farklı olabilmektedir.

Osmanlı padişahlarının haremi, neredeyse ulaşılamaz olmasına rağmen çağdaş yazarların ilgisini çekmiş ve hakkında birçok yazı yazılmıştır. Çağdaş yazarların çoğu Harem'i görmemiş, başkalarının verdiği bilgilere dayanarak

Harem'i anlatmış veya daha önce yazılanları tekrarlamışlardır. Çoğu Avrupalı olan bu yazarların hikâyedeki boşlukları doldurmak için sık sık hayal güçlerini kullandıkları söylenebilir. Çağdaş Osmanlılar Harem'in içindeki hayata pek ilgi duymamış gözükmektedir. Modern tarihçilerin avantajı Harem binasını görmüş olmaları ve çağdaş yazarların ulaşamadığı arşiv belgelerine ulaşabilmesidir. Tarihçilerin farklı kaynakları kullanmaları, bunları farklı şekilde yorumlamaları ve sahip oldukları farklı yaklaşımların sonucu olarak birbirinden farklı Harem anlatımları ortaya koyduklarını görebiliriz.

Bu yazının amacı aynı konuya ilişkin farklı kaynakları kullanan, farklı yaklaşımları benimsemiş ve farklı çevrelere mensup yazarların aynı konu ile ilgili yazılarını değerlendirerek farklılıkları ortaya koymak ve tarih yazarının, işine başlarken sahip olduğu donanım, düşünce ve kabullerin, ulaştığı sonuçları nasıl etkilediğini göstermektir. Bu yazının amacı Osmanlı Haremi ile ilgili literatürün tü-

münün veya en önemli kısmının bir değerlendirmesi değildir. Eğer amaç bu olsaydı, Çağatay Uluçay ve İsmail Hakkı Uzunçarşılı'nın konu ile ilgili çalışmalarının bu yazının kapsamı içine alınmaması açıklanamazdı.

I. Ahmet Refik Altınay,
Kadınlar Saltanatı, I-II,
Tarih Vakfı Yurt Yayınları,
İstanbul 2000, 1. cilt: 181
s., 2. cilt: 315 s.

Kitabın sonundaki nota göre eser, 1914 Temmuzunda tamamlanmıştır. Türkiye'de modern tarih yazıcılığının gelişmesine büyük katkısı olan Ahmet Refik Altınay, bu eserinde Osman Gazi'den IV. Mehmed'in ölümüne kadar genel olarak Osmanlı hanedanı ile ilgili olayları ve özellikle hanedan kadınlarının yer aldığı olayları anlatmaktadır. Kitapta Harem, bir kurum olarak yer almamakta, daha çok Harem fertlerinin kamuya yansıyan faaliyetleri işlenmektedir. Birinci cildin ilk yirmi üç sayfası Kanunî devrine kadarki olayları özetlemektedir. Dolayısıyla kitabın, Altınay'a göre, Osmanlı hanedanının çöküşünün veya bu çöküşün başlangıcının tarihi olduğu söylenebilir. Altınay'a göre kadınlar, çöküşün en önemli etkenlerinden birisidir.

Kitap, bir tarih eserinden çok tarihî romana benzese de Altınay, tarihsel gerçekliğe bağlı kalmaya

çalışmakta ve dipnotlarda yararlandığı kaynakları göstermektedir. Altınay'a göre "Yıldırım Bayezid zamanında saray ahlâksızlıkları" (c. I, s. 14) başlamıştır. Sırp kralının kız kardeşi Mehliça, Yıldırım Bayezid'i zevk hayatının içine çekmiştir. Yıldırım'dan sonra Kanunî'ye kadar sarayda mazbut bir hayat devam etmiş, Kanunî devrinden itibaren saray kadınları imparatorluğun işlerine karışmaya, entrikalar çevirmeye ve içten içe imparatorluğu çökertmeye başlamışlardır.

Altınay, saray entrikalarını Hürrem Sultan zamanından itibaren başlatmakta, tüm olumsuzlukların sebebi olarak Hürrem Sultan'ı ve Rüstem Paşa ile Mihrimah Sultan'dan oluşan çetesinin düzenbazlıklarını göstermektedir. Ona göre Hürrem Sultan tüm hâkimiyeti ele geçirmek için Sadrazam İbrahim Paşa'yı, damadını sadrazam yapmak için ise Sadrazam Ahmet Paşa'yı katlettirmiştir. Oğullarından birisini tahta geçirmek amacıyla, Rüstem Paşa ve Mihrimah Sultan ile beraber olup bir komployla Şehzâde Mustafa'yı öldürtmüşler, Şehzâde Cihangir de bu felaketin acısına dayanamayarak ölmüştür. "Rus rahibinin hilekâr kızı" (c. I, s. 55) memleket üzerinde büyük nüfûz kazanmış ve birçok kötülükler sebebiyet vermiştir.

Altınay, Hürrem Sultan'dan sonra Nurbanu Sultan ve Safiye Sultan'ın hikâyesini ele alır. Altı-

nay'a göre "Musevî kızı" (c. I, s. 61) Nurbanu Sultan, II. Selim'i zevk ve sefaya alıştırmış ve bu zevk temposuna dayanamayan II. Selim 1574'te ölmüştür. Oğlu III. Murat tahta çıktığı zaman, Nurbanu Sultan, ipleri elinden kaçırmamak için oğlunu Venedikli Safiye Sultan'dan soğutmaya çalışmış ve bunun için ona başka cariyeler sunmuştur. Padişah bu şekilde "kadınlar arasında vücudunu eritirken" (c. I, s. 76) saray kadınları memleket gelirlerini talan etmişlerdir. III. Mehmet tahta çıkınca Safiye Sultan sarayın tüm kontrolünü eline geçirmiş, Venediklileri himaye etmek ve kendi mevkiini korumak için elinden geleni yapmıştır. I. Ahmet tahta çıkınca Safiye Sultan'ın saltanatı da sona ermiştir.

Altınay'ın anlatımına göre, "kadınlar saltanatı"nda bir ara dönem göze çarpmaktadır. I. Ahmet ve II. Osman kadınlara taviz vermedikleri için onların devirlerinde saray kadınları etkili olamamışlardır. "Kadınlara aşırı düşkünlüğü fikrî kabiliyetlerini tüketmiş olan" (c. I, s. 97) Sultan Mustafa ve annesinin entrikaları ile geçen devir, kısa sürmüştür. IV. Murat'ın tahta çıkışının ilk senelerinde "bir Rum rahibinin kızı" olan annesi Kösem Sultan devlet işlerinde etkili olsa da, sonraki yıllarda "kadın hilelerinden uzak" (c. I, s. 154) durmayı başaramamıştır.

Altınay'ın anlatımında Sultan İbrahim döneminden itibaren "kadınlar saltanatı" yeniden başlamaktadır. "Kadın düşkünlüğü Sultan İbrahim'i daha yirmi dört yaşında zayıflatmıştır" (c. II, s. 10), Bundan sonraki dönemde kadınların rekabeti ve yağması memleketi zayıf düşürmüştür. 1648'de Kösem Sultan'ın da destek verdiği bir isyan sonucunda IV. Mehmet tahta çıkmıştır. IV. Mehmet daha çocuk olduğu için Kösem Sultan vesayet etme görevini üstlenmiş ve mevkiini sağlamlaştırmıştır. Fakat bir "Rus kızı" olan IV. Mehmet'in annesi Turhan Sultan, anne olmak sıfatı ile sarayda hüküm sürmek istemektedir. Bundan sonra Kösem ve Turhan Sultanların mücadelesi birincisinin öldürülmesi ile sonuçlanmış, nihayet 1656'da Turhan Sultan, Köprülü Mehmet Paşa'nın sadrazam olarak atanmasını sağlamış ve "kadınlar saltanatı" sona ermiştir.

Görüldüğü gibi *Kadınlar Saltanatı*'nda Harem, kendi kuralları olan bir kurum olarak yer almaktadır. Bu kurumun başında kim olduğu, hizmetini kimlerin gördüğü, bu kimselerin hak ve sorumluluklarının neler olduğu Altınay'ı pek ilgilendirmemektedir. Daha önce de işaret ettiğimiz gibi, Altınay, Harem fertlerinin faaliyetlerini olumsuz bir yaklaşım ile işlemekte, sultanların etkin olamamalarında, maliyenin çöküşünde, savaşlardaki başarı-

sızlıkta ve iç karışıklıklarda saray kadınlarının katkısı olduğunu düşünmektedir. Ona göre, ulema ve askerler ile birlikte kadınlar, gerilemenin temel etkenleridir.

Altınay, eserini büyük oranda Osmanlı kroniklerine dayanarak oluşturmuş ve yer yer Bizans kroniklerine ve diğer çalışmalara da müracaat etmiştir. Dolayısıyla anlatım şekli ve yorumlaması bakımından Osmanlı kroniklerinin üslûbunu paylaşmaktadır: Osmanlı saray kadınlarının faaliyetleri meşrû değildir. Kronik yazarları kendi toplumlarına uzaktan bakma şansına sahip değildiler. Birçok durumda içinde yaşadıkları Osmanlı toplumunun yaklaşımını benimsedikleri ileri sürülebilir. Osmanlı toplumunun değişimin farkında olduğu ve değişim hakkında olumsuz bir fikre sahip olduğu düşünülebilir. Durum kötüye gidiyordu ve bu değişimin sorumluları olmalıydı. Çoğu zaman şair Yahya Bey'in Şehzâde Mustafa'nın katledilmesi ile ilgili "padişahımız hata etti demekten se kötü kişiler araya fesat soktu demeyi daha uygun gördüm" (c. I, s. 53) ifadesinde örneklendirildiği gibi, padişah yerine padişahın çevresindekiler kötü durumun sorumlusu olarak sunulmaktaydı. Bazı durumlarda kariyerinde istediği noktaya ulaşamayan kronik yazarlarının, kendi başarısızlıklarının sorumlusu olarak gördükleri devlet adamları ve saray kadınlarını karaladıkları da

düşünülebilir. Örneğin Karaçelebizâde Abdülaziz Efendi'nin, kendisini şeyhülislamıktan eden Kösem Sultan hakkında tarafsız bir şekilde yazması beklenemez.

Eserini II. Meşrutiyet devrinde kaleme alan Altınay, hikâyenin arasına sık sık aydınlanmacı ve Türkçü olarak nitelendirilebilecek yorumlar katmaktadır. Örneğin "Batı'da insanî bir medeniyet tesisine yarayan ışık kaynakları" Yunan medeniyetinin kalıntıları Osmanlı hakimiyeti altındaki topraklarda iken Osmanlı idaresinin "kanlı bir ortaçağ hayatı" yaşadığından bahseder (c. II, s. 145). Bunun sebebi olarak halkın cehâletini gösteren Altınay'a göre, câhil halk zulme karşı nasıl karşı koyacağını bilmediğinden aç ve âciz bir şekilde yaşamıştı. Diğer taraftan, Altınay sık sık Türklük şan ve şerefinden bahsetmekte ve Osman Gazi'den Fatih'e kadar olan devreyi Türklüğün Osmanlı hanedanının rehberliğinde her türlü engeli aştığı devir olarak takdim etmekte ve böyle şerefli bir hanedanın terbiyesinin "Sudan zencileri"ne kalmasından yakınmaktadır (c. II, s. 219). Türklerin Tuna boyunda Avusturyalılarla ve hac yolunda "çöl Arapları" ile mücadele ettiğinden söz eden (c. II, s. 297) Altınay'ın bu yaklaşımı ve Osmanlı'nın çöküşünde sarayın etkisini vurgulaması aynı düşüncenin sonuçları olarak düşünülebilir. Eser boyunca kadınların etnik

kökenlerinin vurgulanması da bunu desteklemektedir.

Kadınlar Saltanatı, çok akıcı bir üslupla yazılmış ve keyifle okunan bir kitap olmasına rağmen, Harem kadınlarının faaliyetleri hakkında çağdaş popüler görüşü yansıtmaktadır.

II. N.M. Penzer, *The Harem, Spring Book, London* 1967, 276 s.

İlk olarak 1936'da basılan eserde N.M. Penzer, Harem binaları da dâhil olmak üzere Topkapı Sarayı'nı tanıtmakta ve saray halkı hakkında bilgi vermektedir. Sarayın mimarisini geniş bir şekilde işleyen Penzer, yeniçeriler, hadımlar ve Harem'deki kadınların teşkilatını anlatmaktadır.

Penzer, Harem'le ilgili iki bölümün birincisinde Harem'in mimarisini ve kadınların kıyafetlerini ele almaktadır. Harem'in mimarisini tasvir ederken kendi gözlemlerine dayanan Penzer, Harem'in birçok küçük binadan oluştuğunu söylemekte ve gördüğü Harem dairelerini betimleyip, hangi görevliye tahsis edildiğini belirtmektedir. Kadınların kıyafetleri bölümünde İstanbul'da diplomat olarak görev yapmış olan Bassano da Zara (1540) ve Nicolas de Nicolay (1551), III. Mehmet'e hediye edilen orgu kurmak için İstanbul'a gelen Thomas Dallam ve İngiliz büyükelçisinin eşi Lady

Mary Wortley Montagu'dan (1717-1718) konu ile ilgili alıntılar yapmaktadır. Bunun ardından kadınların giydikleri elbiselerin bir listesini çıkarıp, tanımlarını vermektedir.

Penzer, Harem'de yaşayan insanları anlattığı ikinci bölüme bir tespit ile başlamaktadır: Harem, padişahın arzularını tatmin etmek için bekleyen yüzlerce kadın demek değildir, Valide Sultan'ın başkanlığında işleyen ve kendi içinde hiyerarşisi olan bir kurumdur. Dolayısıyla Harem'deki kadınların ulaşmak istedikleri son nokta Valide Sultanlık mertebesidir. Yazar daha sonra Harem kadınlarından olan Hürrem Sultan'ın başarısına değinmekte, Melling'in çizdiği gravüre dayanarak, Harem yaşamından kısaca bahsetmekte ve Harem'deki görevlileri anlatmaktadır. Ayrıca Harem kadınının talihinin nasıl yükseleceğine işaret edip, padişahın Harem'deki kadınlarla münasebetine ilişkin uygulamaların ardından son olarak, Hünkâr Sofası'nda olan eğlencelerin bir tasvirini yapmakta ve bu eğlenceler dışında sıkıcı olan Harem hayatından bunalan kadınların nasıl entrikalar çevirdiklerini ve sonucunda nasıl cezalandırıldıklarını anlatmaktadır.

Penzer, kitabın başında daha önce sarayı anlatan yazarlardan bahsetmekte ve sarayı görmedikleri için onların anlatımlarının eksik olduğunu söylemektedir. Esa-

sen Penzer, sarayın mimarisine dair gözlemleri dışında, daha önceki anlatımlardan çok farklı şeyler söylememektedir. Bazı söylenileri, çok yüzeysel bir araştırmanın sonuçlarını ve Avrupalı yazarların görüşlerini aktarıp spekülasyonlarda bulunarak Harem hayatını anlatmaya çalışmaktadır.

Penzer'in Harem'in niteliği hakkında ikinci bölümün başında yaptığı tespite rağmen, Harem'le ilgili "despot hükümdarın romantik zevk mekânı, her türlü entrikanın alâsının planlandığı yer" şeklindeki Avrupalı tasavvuru onu da etkilemiş gözükmektedir. Harem'in mimarisini anlatırken, okuyucusunu hazırlamakta ve Harem'in yapı olarak birçok binadan oluşmasını, padişahın sevdiği her kadın için ayrı bir bina yaptırması ile açıklamaktadır. Bu konuda şöyle demektedir: "Eğer oraya gidersen, kılavuzdan ayrıl, otur ve benim de yaptığım gibi tek başına düşünceye dal. Eğer mekânın havası sana hiçbir şey söylemeyip sessiz kalırsa, senin hayal gücün gerçekten zayıf olmalı" (s. 153).

Penzer, Ottoviano Bon'un (1604-1607) anlatımına dayanarak padişahın arzuları depreştiği zaman "Baş Kadın" aracılığıyla saraydaki en güzel kızları çağırıp, onları sırayla bir iki defa önünden geçirttiğinden ve beğendiğine bir mendil fırlatarak onunla beraber olmak istediğini ifade ettiğinden bahsetmektedir (s. 181-183).

Bon, bu hikâyeyi hangi kaynağa dayanarak yazdığını belirtmemektedir. Penzer, Lady Montagu bu âdeti II. Mustafa'nın baş kadınına sorduğu zaman, onun bunun varlığını reddettiğini nakletmesine rağmen padişahın mendil fırlatmasının gerçek olduğunu düşünmektedir. Ayrıca, Hünkar Sofası'nın eğlenceler düzenlemek için uygun bir mimarisinin olmasından başka hiçbir kanıt getirmeye gerek duymadan burada müstehcenlik dolu sefa âlemleri düzenlendiğini söylemektedir.

Penzer'e göre bu zevk ve sefâ âlemleri dışında çok sıkılan Harem halkı entrika çevirmekle meşgul olmuşlardır. Bunlardan başarılı olanlar, imparatorluğu bile yönetecek duruma gelebilmişlerdir. Başarısız olanların akıbeti hakkında "ilginç bir hikâyeden" (s. 186) bahsetmektedir: Bir dalgıç Sarayburnu'nda yaptığı bir dalışta hemen çıkarılması için işaret verir ve yukarı çıktığında korku ile denizin dibinde içinde kadının cesetleri olan çuvallar gördüğünü söyler. Dolayısıyla, Penzer'e göre, bir zamanlar "medenî dünyanın buna benzer hikâyelerden dolayı şoke olması asla bir abartı değildi" (s. 185).

Bu hikâyelerin arasında Harem'in işleyişi ile ilgili olarak Kethüda Kadın'ın Harem'in yöneticisi olduğu, Hazinekar Usta'nın Harem'in masrafları ile ilgilendiği, paşmaklıkları dağıttığı, Eski Saray'a gidenlerin maaşlarını dü-

zenlediği gibi çeşitli bilgiler de bulunmaktadır. Yazar ayrıca, padişahın *kadınlarının* derecelerinden ve *ikballerinden* de bahsetmektedir. Aslında padişahın özel hizmetini gördüğü söylenen Hazinedar Usta'nın işlevinin yanlış tanımlanması ve on yedinci yüzyılda kullanılan bir ünvan olan *ikinci kadın* ifadesinin anakronik bir şekilde Hürrem Sultan'a uygulanması gibi örneklere bakıldığında bu konuların fazla titizlikle araştırılmadığı sonucunu çıkarabiliriz.

The Harem'in Osmanlı Haremi ile ilgili bölümleri büyük ölçüde hedeflenen okuyucu kitlesinin beklentilerine göre şekillenmiş gözükmektedir. Tarihsel gerçekliğin yansıtılmasının veya yorumlanmasının Penzer'in öncelikli amaçları arasında yer almadığı anlaşılmaktadır. Dolayısıyla kitabın ilgili bölümleri, Osmanlı Haremi'nin Batılı bir zihindeki tasavvurunun yansıması olarak görülebilir.

III. Leslie P. Peirce,

*The Imperial Harem,
Women and Sovereignty in
the Ottoman Empire,
Oxford University Press,
New York 1993, 374 s.*

Leslie P. Peirce, bu eserinde Osmanlı'nın kuruluşundan Köprülü Mehmet Paşa'nın sadrazamlığa yükseldiği 1656 yılına kadar olan dönemde Osmanlı Hare-

mi'nin gelişimini anlatmakta ve padişah kadınlarının dış dünya ve Osmanlı siyasi yaşamı ile ilişkilerini yorumlamaktadır. Peirce, esas olarak, ilk devirlerde çok görünürlük kazanmayan Harem'in, on altıncı yüzyılın ortalarından itibaren imparatorluğun en önemli kurumlarından biri haline gelmesini sorgulamaktadır. Peirce'e göre toplumun ve devletin niteliğindeki değişim, Harem'in görünümü ve işlevindeki değişimin de sebebidir. Başka bir ifadeyle Osmanlı İmparatorluğu, askerî devlet durumundan bürokratik ve idarî devlet durumuna geçince, Harem'in iç ve dış siyaset ile hükümlerinin dışavurum şekillerindeki önemi de artmıştır.

Kitap iki bölüme ayrılmaktadır. Peirce, birinci bölümde Osmanlı hanedanının kendisini nasıl ürettiğini ve kadınların bu süreçteki konumlarına bağlı olarak hanedanın iç yönetimindeki yerlerini araştırmaktadır. II. Mehmet'e kadar olan dönemde Osmanlı padişahları Bizans hanedanları ile Balkan ve Anadolu'daki diğer hanedanlara mensup kızlar ile hukukî evlilikler yapmış olsalar da, normal olarak odalıklardan çocuk edinmişlerdir. Bu uygulama on dördüncü yüzyıldan sonra tamamen yerleşmiştir. II. Mehmet'ten sonraki dönemde ise; birkaç istisna dışında hukukî evlilikler yapmayı bırakmışlardır. Daha öncesi tam olarak bilinmese de, II. Mehmet'ten Kanunî'ye

kadar olan dönemde her odalığa sadece bir erkek çocuk edinme hakkı verilmiş ve bundan sonra padişah ile ilişkisi kesilmiştir. Kanunî devrinde Hürrem Sultan *haseki* ünvanını almış ve birden çok erkek çocuk dünyaya getirmesine izin verilmiştir. Bu devirde önemli devlet adamlarının hanım sultanlarla evlendirilmesi göze çarpmaktadır. II. Selim'in ölümünden sonra III. Murat'ın annesi Nurbanu Sultan Valide Sultan unvanıyla Harem'in en güçlü ferdi olmuştur. Bundan sonra Safiye Sultan, Kösem Sultan ve Turhan Sultan gibi tanınmış valide sultanlar Harem'de hâkimiyet kurarlar ve imparatorluğun siyasetinde etkili olmuşlardır. Böylece, en tepesinde valide sultanların olduğu bir Harem hiyerarşisi oluşmuştur.

Peirce, Harem ilişkilerindeki bu aşamaları anlatırken hangi şartların değişimi doğurduğunu göstermeye dikkat etmektedir. Mesela her kadının tek şehzâdenin annesi olduğu devirde taht kimin çıkacağını kardeşler arasındaki mücadelenin sonucu belirlemiştir. Şehzâde sancak yönetimine gönderildiği zaman annesi onun haremünün başına geçmiş ve saltanat mücadelesinde oğluna yardım etmiştir. Eğer birden çok şehzâdenin annesi olsaydı, onun destek verdiği şehzâde diğerlerine karşı bir üstünlük sağlamış olacaktı. Bundan dolayı her kadına tek şehzâdenin anneliği hakkı

tanınmıştır. Dolayısıyla birden çok şehzâdenin annesi olabilen hasekilerin önem kazandığı dönemde şehzâdelerin anneleri onlarla birlikte sancağa gitmemiştir. Bu devirden itibaren hanedanın çeşitli sancaklara yayılıp saltanat mücadelesi için güç toplaması anlayışı önemini kaybetmiştir. Peirce, padişah ailesinin sarayı terk etmeyip İstanbul'da kalmasının bürokratik devlet anlayışı ile ilgili olduğunu belirtmektedir. Ayrıca Peirce, valide sultanın Harem'in en güçlü kişisi olmasını da hanedanın en yaşlı kadın ferdi olması ile açıklamaktadır. Peirce, Hürrem Sultan'ın haseki olarak Harem'de en güçlü fert olmasını, Kanunî'nin annesinin erken ölmesine bağlamaktadır.

İkinci bölümde, Peirce, Türk-Moğol geleneğine göre hükümlerlilik hakkına ortak olduğu düşünülen padişah kadınlarının bu dönemde hükümlerliliği gösterme şekilleri üzerinde durmaktadır. Padişah kadınlarının kurdukları vakıfları, yaptırdıkları camileri, çeşmeleri ve diğer hayır işlerini anlatmakta ve hanedanın, cömertlik ve dindarlığını kadınlar aracılığıyla ifade ettiğini savunmaktadır. Kadınların yabancı krallar ve büyükelçilerle hediyeleşmelerine değinmekte ve padişahın kendisi ulaşılamaz olduğu için kadınların bu faaliyetlerinin hanedanın dış dünya ile ilişkileri açısından çok önemli olduğuna işaret etmektedir. Son olarak, ha-

nedanın erkek fertlerinin yaşı küçük veya yetersiz olduğu dönemlerde valide sultanların siyasî gücü meşrû olarak kullanmalarını anlatmaktadır.

Peirce, konu ile ilgili daha önce yazılmış ikincil kaynakların hemen hepsini, çağdaş Avrupalıların yazılarını ve arşiv belgelerini kullanmaktadır. Konuyu yukarıda bahsedilen yazarlardan daha geniş bir bakış açısıyla inceleyen Peirce, Harem'in geçirdiği değişimleri hanedanın geçirdiği değişimlerin bir parçası olarak sunmaktadır. Her şey değişmiş ve bu değişim kısa sürede kabul görmüştür. Değişmeyen tek şey, hanedanın hükümlerlik hakkıdır. Kırılma zamanlarında hanedanın en büyük ferdi sıfatıyla valide sultan inisiyatif almış ve hanedanı parçalamaktan kurtarmıştır. Örneğin Sultan İbrahim ulema ve askerler tarafından tahttan indirileceği zaman bunu valide sultan onaylamış ve yeni hükümdarın meşrûiyetini sağlamıştır. Dolayısıyla, Peirce'ın yaklaşımı ile değerlendirildiğinde, padişah kadınlarının faaliyetleri entrika değildir, hanedanın hükümlerlik hakkının devam edebilmesi için bu hükümlerlik hakkına ortak olan kadınların meşrû davranışlarıdır.

Peirce, *harc-ı hasa defteri* kayıtlarına dayanarak Harem'de hangi fertlerin bulunduğunu ve hiyerarşilerini göstermektedir. Yine aynı kaynakları kullanarak Harem hiyerarşisindeki değişikliklerle

de işaret etmektedir. Harem'in organizasyonunun Enderun mensuplarının organizasyonuna çok benzediğini belirtmekte ve Enderun gibi Harem'in de bir eğitim kurumu olduğu sonucuna varmaktadır. Burada hem padişaha odalık olacaklar eğitilmiş, hem de yüksek rütbeli görevliler için eşler yetiştirilmiştir. Padişah ve annesi Harem'den çıkan eşler sayesinde nüfûz ağları kurmuşlar ve hanedanın gücünü devam ettirmeye çalışmışlardır.

Peirce II. Mehmet'e kadarki dönemde padişah kadınlarının ilişkilerini, kaynak yetersizliğinden dolayı çok etkili bir şekilde anlatamamaktadır. Fakat II. Mehmet'ten sonraki dönemde Harem'in tarihini çok maharetli bir şekilde işleyerek önemli bir akademik çalışma ortaya koymuştur. Peirce'e göre Harem, ileri gelen fertleri hanedanın önemli kişileri olan, zamanın getirdiği değişimlerle görünümü değişen bir kurum ve Osmanlı siyasî teşkilatının önemli bir parçasıdır.

IV. Ahmet Akgündüz, *İslâm Hukukunda Kölelik ve Cariyelik Müessesesi ve Osmanlı'da Harem, Osmanlı Araştırmaları Vakfı, İstanbul 1995, 470 s.*

Ahmet Akgündüz, bu eserde, kendisinin "çarpıtma ve iftira" olarak gördüğü yerli ve yabancı yazarların Osmanlı Haremi ile il-

gili iddialarını çürütmeye ve Osmanlı Harem uygulamasını İslâm cariyeye hukukunun pratiğe yansımaları olarak açıklamaya çalışmaktadır. Polemik üslûbunu benimsediği için karşı çıktığı iddialara cevap vermek, Akgündüz'ün öncelikli amacıdır. Bir kurum olarak Harem'in sistem içindeki yeri ve işlevleri ile ilgilenmeyen yazar, Osmanlı Haremi'nde padişahların İslâmî esaslara uygun bir hayat sürdürdüklerini ve elimizdeki kaynakların bunu çok açık bir şekilde kanıtladığını savunmaktadır.

Akgündüz, kitabının başında, karşı çıktığı iddiaları özetlemekte ve ardından tarih boyunca çeşitli hukuklarda ve İslâm hukukunda kölelik-cariyelik kurumunun aldığı şekilleri göstermektedir. Osmanlı hukukunda kölelik-cariyelik ile ilgili ortakçı kullar ve devşirme gibi çeşitli kurumları değerlendirdikten sonra Harem teşkilatını anlatan yazar, kitabın sonunda da görüşlerini desteklemek üzere Sultan Mehmet Reşat döneminde saraya öğretmen olarak girmiş olan Safiye Ünüvar'ın hatıralarını özetlemektedir. Akgündüz, kaynak olarak konu ile ilgili daha önce yayınlanmış bir kısım ikinci dereceden eserler yanında, hukuk kitaplarını ve bazı arşiv belgelerini kullanmaktadır.

Yazar, Harem'deki cariyelerin, statülerine göre iki sınıfa ayrıldıklarını belirtmektedir: Hizmetçi statüsündeki cariyeler ve eş statü-

sündeki cariyeler. Harem'deki cariyelerin % 90'ının hizmetçi statüsünde olduğunu ve çok azının eş statüsünde olduğunu ileri sürer Akgündüz, Harem'deki personelin kayıtlarını gösteren belgelerden hareketle kadınların çoğunun çeşitli hizmetler ile uğraştığını göstermektedir.

Akgündüz, Harem'deki cariyeler arasında hizmetçi ve eş statüleri şeklindeki ayırımın temelini İslâm hukukunun oluşturduğuna dikkat çekmektedir. Buna göre, hizmetçi statüsündeki cariyelerle sahibinin ilişkiye girme hakkının olmadığına işaret etmektedir. Bir cariyeye ile sahibinin ilişkiye girme hakkının kalkması için o cariyenin başka biriyle evlenmiş olması gerekmektedir. Bu durumda Osmanlı Haremi'ndeki cariyelerin hukukî açıdan hizmetçi statüsünde olduğunu, yani sahibinin kendisi ile ilişkiye girme hakkı olmadığını ileri sürmek doğru olmasa gerekir, çünkü Harem'deki cariyelerin hepsi değilse bile çoğu, başka biriyle evli değildi. Dolayısıyla bu cariyelerin Harem teşkilatı açısından hizmetçi statüsünde oldukları söylenebilir, ama hukukî açıdan padişahın odalıkları ile farkları yoktur. Zaten Akgündüz de padişahın, isterse hizmetçi cariyeleri odalık olarak kullanabileceğini belirtmektedir.

Akgündüz, "Osmanlı Devleti İslâmiyet'in yazılı tatbikat örnekleridir" (s. 28) öncülünden hareket ederek, Osmanlı sisteminin

tüm ayrıntılarının İslâmî esaslardan hareket edilerek oluşturulduğunu savunmakta; uygulama konusunda da İslâmî esaslardan hemen hemen hiç sapma göstermediğini ileri sürmektedir. Dolayısıyla yazar olması gerekeni gösteren (normatif) kanıt ile olanı gösteren (deskriptif) kanıtı birbirinden ayırt etmeden kullanmaktadır. Örneğin II. Bayezit'in içki içmeyi yasaklayan kanunnamesini Osmanlı padişahlarının çoğunun içki içmediklerini gösteren bir kanıt olarak sunan yazar, bunun dışında, fıkıh kitaplarındaki ifadeleri de Osmanlı uygulamasına kanıt olarak getirmektedir. Halbuki fıkıh kitabının asıl amacı hukukî hükmün ne olduğunu göstermektir. Başka bir delil bulunmadığında bu eserlerden hareketle uygulamanın ne olduğu hakkında hüküm çıkarmak mümkün değildir.

Akgündüz, padişahların özel hayatlarının da İslâmî esaslara uygun olduğunu veya başka bir ifade ile padişahların cinsel yaşamlarının İslâmî prensiplere göre gayri meşrû olarak nitelendirilemeyeceğini ileri sürmektedir. Bunun dışında hemen hemen ulaşılamaz olan ve hakkında çok az şey bildiğimiz Harem'deki yaşamın ayrıntıları hakkında çok yeni bir şey söylemeyen yazar, on dokuzuncu yüzyıla ait hatıratlara dayanarak Topkapı Sarayı'ndaki Harem yaşamını da kapsayacak şekilde çıkarımlarda bulunmakta ve konuyla ilgili bazı ayrıntılar vermek-

tedir. Bu, Akgündüz'ün Osmanlı Haremî'nin kuruluştan çöküşe kadar değişmeden devam eden bir yapıda olduğu şeklindeki görüşü benimsediğini göstermektedir. Halbuki Peirce, Harem'in değişen bir kurum olduğunu bütün açıklığıyla ortaya koymuştur.

Sonuç

Osmanlı Haremî Altınay'a göre Osmanlı'yı çöküşe götüren en önemli etkenlerden biri, Penzer'e göre sefahat ve entrika yuvası, Peirce'e göre Osmanlı'nın çöküşüne sebep olmak bir yana ayakta kalmasının sebeplerinden biri, Akgündüz'e göre ise padişahların, mazbut bir aile yaşamı sürdürdükleri evleri...

Yazarların her biri, kendi fikrî arka planlarının da etkisiyle Harem'e başka bir açıdan bakmaktadır. Bunun dışında kullandıkları kaynakların nitelikleri ve kullanımını da ulaştıkları sonuçların farklılığında etkili olmaktadır. Hangisinin Harem'i doğru bir şekilde yansıttığı sorgulanacak olursa, hem "hepsi" hem de "hiçbiri" denebilir. Çünkü başta ifade ettiğimiz gibi her tarihsel anlatım bir öznel unsur barındırmaktadır, dolayısıyla geçmişin "her zaman ve her şartta doğru" bir anlatımını kurmak mümkün değildir.

Tarihin değişmez bir anlatımına ulaşmanın mümkün olmayışından hareketle, tarihsel çalış-

maların boş uğraşlar olduğu düşünülebilir. Ancak bizâtihi bu tespit, tarih çalışmalarının ve tarih yazımı üzerine düşünmenin önemini de içermektedir. İnsan, tarihi yazarken nesnel olguları kullanmakta, fakat onları yorumlarken ve hikâyenin içine yerleştirirken kendi ahlâkî, siyasî ve felsefî düşüncelerini ortaya koy-

maktadır. Kendi çağının sağladığı yeni kaynaklar, yeni teknikler ve yeni anlayışlar çerçevesinde tarihi yeniden kurgulamakta ve zamanını anlamaya çalışmaktadır. Gelecekle ilgili düşünceler, şimdiki zamanın kavranışına dayandığından onların kaynağı da tarihtir. Aslında tarihi yazmak geleceği yazmaktır.